

Safet Bandžović

KRAJINA U HISTORIJI I MITU¹

KRAJINA IN HISTORY AND MYTHS

Sažetak

Tekst je prikaz knjige "Bosanska krajina: historija, legende i mitovi" Ramize Smajić.

Summary

The text is a review of the book entitled "Bosanska krajina: History", Legends and Myths by Ramiza Smajic.

Historijska nauka je doista jedan od najosjetljivijih barometara duhovne atmosfere u društvu, gradi se od dokumenata i ideja, od izvora, ali i od mašte. Savremenost se i ne može objasniti bez poznavanja prošlosti, u kojoj se problematično miješaju historijska zbilja i mitološki doživljaji, kao trajno stanje duha (Miodrag Popović). Jezik i mitologija čine jedinstvo jednog etnosa. Jezik mita može da ponese, jer priziva slike umjesto da stvara pojmove. Maurice Droun kazao je kako bi se narodi, da nemaju legende i mitove, smrzli u zimi povijesti. Svaka nacija istovremeno je sazdana kao zajednica kolektivnog pamćenja i zaborava. Genealogije raznih naroda i raskošne etnogenetske konstrukcije spadaju praktično u domen socijalne mitologije. Zaborav ili čak historijske zablude suštinski su činilac u historiji pojedinih naroda. Nacionalni mitovi u suštini nisu

¹ Prikaz knjige Ramize Smajić, *Bosanska krajina: historija, legende i mitovi*, izd. Dobra knjiga, Sarajevo, 2009, str. 219.

originalni. Bliskost jezika podrazumijeva istovjetnost kulturoloških obrazaca. Na širem mitološko-kulturološkom planu upadljiv je protok ideja. Brojni pojmovi, kada se oslobode specifičnih imena, mogu se primijeniti na svaki nacionalni mit.

Mnogi historijski procesi i zbivanja nadilaze lokalne i regionalne granice. Geografija i historija se prožimaju i na Balkanu, tim “etnografskim muzejom pod otvorenim nebom” (M. Todorova), spajajući različite oblasti. Historija Bosne i Hercegovine je kontinuiran i složen proces civilizacijskih smjena, brojnih i traumatičnih tranzicija. Pojedini putopisci su o ovoj zemlji pisali kao o “babilonskoj kuli, Balkanu u malom”, “kosmopolitskoj pokrajini, pravoj Makedoniji na Zapadu”. Višedimenzionalna, fundirana tumačenja historijskih procesa, identificiranje skrivenih oblasti između historije i pamćenja, zatim tematski, metodološki prevrati, kao i “prevrati u memoriji”, u skladu s protokom vremena, promjenama ugla promatranja, bez ideoloških opterećenja, pojednostavljenih slika, modificiraju shvaćanje prohujalog razdoblja i otkrivaju sve više zanemarene sadržaje bosansko-hercegovačke prošlosti.

Knjiga Ramize Smajić u osnovi predstavlja njenu magistarsku radnju, koja je, pod naslovom *Društveno-političke prilike u Bosanskoj krajini prema djelima Muvekkita, Pečevije i Naime – Usporedbe sa narodnom tradicijom*, odbranjena u maju 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Autorica je, nadahnuto prebirući po obilju raznorodne faktografske građe, provela multidisciplinarni pristup u istraživanju složenog historijskog fenomena – fenomena graničnosti. Osnovna poruka njenog metodološkog pristupa može se sažeti u iskaz da pri obradi krajiškog prostora tokom osmanskog perioda nema uprošćavanja niti apsolutiziranja značaja pojedinih elemenata cjeline na račun drugih. Težila je, ograničavajući se na period do polovine XVII stoljeća, da sagleda i objasni prostorne i vremenske promjenljive činioce koji su ostvarenim transformacijama i rezultatima oblikovali fizionomiju Bosanske krajine, pozivajući se pritom na Saliha Sidkija Hadžihusejnovića Muvekkita, Ibrahima Alajbegovića Pečeviju i Mustafu Na'im-efendiju, autore s tri različite perspektive.

Znatna reljefna raščlanjenost bosanskog teritorija, koja ga ne čini geografski jedinstvenom cjelinom, učinila je da njegovu društveno-političku povezanost održavaju glavne rijeke i njihove poprečne pritoke. Ramiza Smajić ističe kako je, s geopolitičkog i kulturno-historijskog stajališta,

bosanski prostor u cijelosti imao krajiški karakter. Podjela Rimskog carstva na Istočno i Zapadno (395) Bosnu je učinila granicom dviju civilizacija. I sam Bosanski ejalet kasnije je predstavljao graničnu pokrajinu jer je bio najistureniji dio Osmanskog carstva prema Zapadu. Sve stanovnike Bosne, za koje se u srednjem vijeku veže izraz “Bošnjani”, osmanska administracija skupno imenuje kao Bošnjake, “bilo da je riječ o Marku, Jovanu ili Ahmedu”. Pojam Srbin u osmanskome periodu označava jedinku koja dolazi sa prostora Srbije.

Određujući se prema pojmu Bosanska krajina, autorica smatra da on, u užem smislu, obuhvata prostor Bihaćke krajine, oblast oko srednjeg toka rijeke Une s gradovima Bihać, Cazin i Krupa. U najširem smislu poimanja Bosanska krajina je prostor između rijeka Vrbasa i Une, čiju granicu prema sjeveroistoku, sjeveru i zapadu određuje tok rijeke Vrbasa, rijeke Save od Bosanske Gradiške do Jasenovca i zatim rijeke Une od Bosanskog Novog do Donje Ivanjske. Prostor Bosanske krajine nije bio zatvorena i teritorijalno trajno zaokružena administrativna jedinica. Mada je i sam pojam “krajina” poznat u osmanskome periodu, taj prostor je, u ovisnosti od osmanskih osvajanja i formiranja novih sandžaka, bio razdijeljen između Bosanskog, Kliškog, Bihaćkog i Krčkog sandžaka. U knjizi R. Smajić mjesto je našlo više tema i podtema – od položaja Bosanske krajine u Osmanskom carstvu, njene administrativno-upravne i vojne organizacije, strukture društva, problema urbanizacije, do zanimljivih opisa svakodnevice i analize relevantnih aspekata narodne tradicije, odnosno njenog poređenja s historijskim saznanjima. Krajiški prostor bio je dugo, ne samo u naučnom smislu, neopravdano zapostavljan. Nova teorijsko-metodološka iščitavanja starih izvora vode pronalaženju njihovog novog značenja, kao i kritičkom preispitivanju dosadašnjih historijskih predstava i ocjena.

Pojedine dionice knjige, uz korigiranje nenaučnih pogleda i neargumentiranih navoda, posebno pojedinih starijih istraživača, reaktueliziraju određene historiografske kontroverze i “bjeline” i prevazilaze postavljene tematske limite. Ovim radom napravljen je iskorak u istraživanju dijela složene ukupnosti Bosanske krajine, čiji su formiranje i razvoj vezani za dolazak Osmanlija. U pogledu osmanskih osvajanja prostora Bosanske krajine autorica je napravila usporedbu podataka iz tri izvora: Muvekkita, Pečevije i Naima, kao i onoga što je pronašla u arhivskim izvorima različite provenijencije i dostupnoj literaturi. Pokušavajući otkriti granice gdje

historijske reminiscencije izazivaju kreativnost lokalnog stanovništva u smislu stvaranja narodne tradicije, ona uočava da narodna tradicija ne priznaje granice i prosto se prelijeva u prostor četveromeđe – Bosanske krajine, Like, Hrvatskog primorja i Dalmacije, „prostor koji je oduvijek bio u dodiru sa zapadom, a spada u bosanski kulturni krug“. Prema predanjima, izvorno krajiško naslijeđe – epika prvenstveno, nije nastalo oko Bihaća, već dalje na zapadu, u Lici; samo što naziv Like treba shvatiti u širem smislu, da obuhvata i Krajinu i dijelove nekadašnje “turske” Dalmacije. Privredni i politički uzroci etničkih promjena često su izmiješani, pa je ponekad teško utvrditi gdje prestaje jedan a počinje drugi faktor. Teritorijalno široko rasprostranjena tematika i likovi Bosanske krajine rezultat su dinamičnih migracionih procesa u različitim pravcima. U tom kontekstu autorica zaključuje da je izraženi problem nenaseljenosti i puste zemlje po Bosanskoj krajini te stalno prisutni faktor nesigurnosti uzrok dobrog odnosa spahija prema raji koju su htjeli zadržati. To što su seljaci odlazili prvenstveno je bilo motivirano potrebama traženja boljih životnih uslova, a rjeđe zbog prisile i progona. Proces urbanizacije Bosanske krajine bio je sporiji u odnosu na druge dijelove Bosanskog ejaleta s obzirom na to da su tu prevladavali vojnoodbrambeni tipovi naselja, utvrđenja u kojima su bili smješteni centri uprave.

Karakterologiju jednog naroda teško je shvatiti bez historijske dijagonale, dok njegova veličina zavisi od vlastitog moraliteta. Mentalitet nadživljava stoljeća i ideologije. Burna historijska dešavanja u Bosanskoj krajini utjecala su na dugotrajan proces emanacije osobitog krajiškog duha, kao i samog njenog kontinuiteta. Kroz sve to formirao se i specifični tip ljudi, s razvijenim, dubokim osjećanjem za domovinu i socijalnu pravdu. Autorica to ilustrira i pričom o uglednom Krajišniku koga je sultan pozvao u Istanbul, a ovaj je na konju ponio i vreću zemlje. Na pitanje zašto je na toliki put ponio običnu zemlju, odgovorio je da je nosi za svoje uzglavlje – kad vreću stavi pod glavu, zna da je na svom. U jednoj drugoj verziji se, pak, iznosi da je zemlju ponio da ga, u slučaju smrti, pod njom sahrane. Krajiški prostor nije bez razloga iznjedrio izraz *fratelli nemici* (“neprijateljska braća”). Kada se govori o tamošnjim uslovima života, ne treba misliti da je borba Krajišnika, sa obje strane granice, stvarala nepremostiv zid. I u tim vremenima razvijan je i njegovan kult tolerancije, dobrosusjedstva između muslimanskih i kršćanskih prvaka, običnih vojnika i seljaka. Postoje okviri koji određuju ljudsko ponašanje

u svakom periodu. Kolektivni mentalitet diktira stavove, ukorjenjuje predrasude, usmjerava opredjeljenja i kretanja društvenih tokova, što je, prema F. Brodelu, civilizacijska činjenica. Uvijek postoji više varijanti tradicije, a savremenost je nerijetko bira, limitira i određuje.

Sinkretizam je bila uobičajena pojava u različitim religijama, a Bosna, s njom i njene krajine, plodno tlo za prožimanje tradicijskih elemenata. U kompleksu vjerovanja i obreda u Bosanskoj krajini vidljiv je kontinuitet kulturnih mjesta, paganskih kultova, svetkovina, bogumilskih tradicija, ali i relikata ortodoksnog islama i kršćanstva, što je karakteristično za cijeli bosanski prostor. Elementi sinkretizma se u islamu ispoljavaju u kontinuitetu kulturnih mjesta. Na bosanskom prostoru su i imami činili koncesije narodnim vjerovanjima, što je omogućilo održanje tradicionalnih blagdana, mjesta poput dovišta. Složeno je utvrđivanje porijekla pojedinih običaja i njihovih promjena tokom vremena. Nedovoljna proučenost ove problematike vidljiva je zbog manjka djela koja se njome isključivo bave. Veoma su interesantne usporedbe narodne tradicije i historijskih činjenica na prostoru Bosanske krajine. Ona je bila pogodan prostor za razvijanje narodne tradicije, prvenstveno zbog nemirnog i opasnog, herojskog života, vremena stjecanja slave u borbama i individualnim podvizima. Postoji kontinuitet određenih elemenata iz srednjeg vijeka, ali ključni likovi i događaji vežu se za osmanski period. Doživljaji koji se pripisuju pojedinim krajiškim likovima (Mujo Hrnjica, Tale iz Orašca, Mustaj-beg Lički i drugi) nadilaze stoljeća, epske pjesme, biografije i slična žanrovska okruženja. Narodni pjevači su romantičarski udruživali likove koji su živjeli u razmaku od nekoliko stoljeća. Junaci nisu samo junaci, već i psihološki karakteri. Autorica pokazuje da elementi narodne tradicije imaju historijsku vrijednost, ali i da je tanka granica prema pretjeranom historicizmu, te da su doista brojne terminološke i pojmovne nedosljednosti. Sve to govori o socijalnim i psihološkim značajkama narodnih vjerovanja, običaja, da je i sam narod to doživljavao kao “pokušaj hvatanja u koštac sa ondašnjom stvarnošću”.

Ramiza Smajić svoju knjigu argumentirano postavlja u širi, balkanski kontekst, zalažući se za cjelovitost spoznaje i nužnost širih promišljanja i poređenja. Balkan je veliko civilizacijsko raskršće, kolijevka različitih kultura, regija kontakata i kontrasta između hrišćanstva i islama, Istoka i Zapada, koji uvijek stvara „više historije nego što je sam može potrošiti“, ali i metafora hroničnog cijepanja i sudaranja, napetosti i nedovršene

historije, „etničkih koktela“ i „nesavršenih političkih granica“. U širenju ili sužavanju tog neuralgičnog prostora obično je prije odlučivala politika nego geografija, pa je postao i rastegljiva metafora u pojmovnom i geografskom smislu. U vremenu kada su Balkanom dominirala dva carstva, Osmansko i Habsburško, čije su granice smatrane tačkom razgraničenja između Istoka i Zapada, na Zapadu su taj patrijarhalni dio svijeta sa svojevrsnim životnim formulama, sve do Prvog svjetskog rata, smatrali „parčedom Azije u Evropi“, odnosno Bliskim istokom („Proche Orient“; „Near East“). Balkanski čovjek sa „kvarnim zubima“ bio je sinonim za zaostalost i primitivizam. „Zapadnjak“ je Balkan dugo doživljavao s nelagodnom, kao „nešto drugo“ što nije, i pored svega, sastavni dio Evrope. Multietnički kolorit Balkana kvario je račune prostim kategorizacijama. Veći dio Balkana činile su prave mješavine naroda i religija. Fleksibilni osmanski režim nije nikada imao u vidu masovno i nasilno preobraćenje svojih hrišćanskih podanika. Autorica konstatira da je društveno uređenje Osmanskog carstva bilo regulirano šerijatskim pravom, koje je muslimanima davalo primarnu ulogu, ali je osiguravalo punu pravnu zaštitu podanika različitih konfesija, da to nije bila tiranska država koja je počivala na sablji i štitu, nego pravna država na većem stupnju od mnogih današnjih država. Pripadnost jednom selu ili gradu bila je, pri samoidentificiranju, važnija od uloge jezika ili narodnosti. S osjećajem za istančan odnos općeg i pojedinačnog, autorica upozorava na neophodnost vođenja računa ne samo o lokalnim nego i o sadržajnim okvirima Osmanskog carstva, da treba studiozno tumačiti uzroke, zakonitosti društvenog razvitka ovog carstva kako bi se racionalno shvatile društvene okolnosti i ambijent u kome je nastajala i razvijala se i sama Krajina.

Mnoga djela pisana tokom XIX i početkom XX stoljeća o Osmanskom carstvu obilježena su evropocentričnom vizijom historije. Nastajala su na osnovu zapadnih izvora, a ne onih istočnog porijekla. Iako tada osmanski odnosno turski arhivi nisu bili dostupni, to ne bi izmijenilo koncepciju političko-kulturne premoći Evrope i selektivnu, legaliziranu, ali ostrašćenu preradu prošlosti. Većina historičara na Balkanu bježi od multiperspektivnog pristupa, teži da proučava isključivo vlastite, nacionalne historije, da im osigura primat i legitimitet, pritom ne poznajući niti uvažavajući dovoljno historiju susjednih oblasti, država i nacija. Oskudna znanja i odsustvo želje da se to stanje prevaziđe posljedica je krutog diskriminatornog stava u tim historiografijama. Intelektualna proizvodnja namijenjena masi uvijek spušta standarde.

Na Balkanu, gdje su parahistoriografije, agresivne nacionalne ideologije, mitska i historijska svijest ispunjeni “velikim vremenima”, dijalektičkom povezanošću “klanja i oranja”, egzistiraju zasebni modeli kolektivnih memorija, kao i različiti datumi i priče unutar njih. Historija je jedna, ali se njene interpretacije razlikuju. Ono što jedni smatraju slavnim dijelom svoje prošlosti, za druge, pak, čini tragičnu stranicu nacionalne historije. I obrnuto. Isti se događaji mogu prikazivati na različite načine sa suprotnim efektima. U brojnim knjigama, interpretacijama konflikata na matricama mitološke svijesti, kao i u glavama, duboko je usađeno mišljenje o štetnosti i izopačenosti muslimanskog svijeta u cjelini, a posebno onog “turskog”. Tradicionalni način istraživanja bio je, ne samo na Balkanu, u vezi s politikom, povezan sa iskrivljenim predstavama o islamu i muslimanima. Stvaranje stereotipa je dio procesa koji je označen kao ponavljanje, diskurs, ili pjevanje iste stvari unedogled, odnosno svođenje kompleksnih ideja u proste setove riječi. Semantički sadržaj izraza “Turčin” na Balkanu je bio artikuliran momentom religioznosti a ne etničke identifikacije. Nazivanje svih muslimana “Turcima” kod hrišćanskih naroda nije bila posljedica neznanja, već jakih predrasuda, ali i sasvim konkretnog stava. Muslimani nisu “miljenici” balkanske i evropske historiografije. Massieu de Clerval (1820-1896), boraveći u Bosni, 1855. piše o Bošnjacima da je “velika nesreća ovog dijela slavenske rase da je nepoznat, ili da je bar jedino poznat preko izvještaja svojih neprijatelja”. Duboke predrasude, opterećene emocijama, pored izraženih simpatija i antipatija, bile su višestruko imune na kontraargumente koji su izvirali iz drugačijih iskustava i saznanja. Stigme se svjesno nameću nauci kao istine. Suočavanje sa istinom traži kritičko znanje o sebi ali i o drugima. Zadatak uklanjanja povijesnih predrasuda uvijek je mukotrpan posao. Treba stalno otkrivati interese koji deformiraju istinu o prošlosti.

Mitologizirane činjenice i ukorijenjene historijske zablude usporavaju put do fundirane historijske svijesti. Historiografija je znala da grčevito čuva čitave legende u “interesu naroda” odnosno politike. “Proslavljeni” Pantelija Srećković nije bio jedini u pretvaranju polja historiografskih istraživanja u “igrališta bujne mašte”. Lukave političke zanatlije prave vještačke proizvode – političke mitove. Put ka mitomaniji otvara se zatvaranjem puta ka istini. Pokazalo se doista da napredak i nova saznanja u historijskoj nauci ništa ne mijenjaju u odnosu prema historiji ako su društveno-političke okolnosti takve da je iracionalna mitska “svijest”

poželjna. Krićka nauka nema tako snažnog efekta na širu čitalačku publiku, kao što ga postižu poželjne, romantićarske bajke. Mentalne kategorije se teško prevazilaze. Mit je, dijagnosticirao je D. Dragojlović, najviši domet duha u jednom trenutku historije. On čini zapravo svjetonazor: koncepciju svijeta i čovjeka, uprošćenu ili složenu. Historijske epohe su, pokazuje brojna stručna literatura, prezasićene mitovima koji predstavljaju “objektivizaciju čovjekovog društvenog, a ne njegovog individualnog iskustva” (E. Kasirer). Svaki narod “ima svoju mitologiju”, pogled na “svijet koji nedostaje”. Bez toga biva izbaćen iz sjećanja i historije.

Složen je odnos prema tradiciji, kao specifićnom izvorištu i uporištu mitologije. Mitovi su izuzetno znaćajni za politiku identiteta. Mitska svijest je integrativna spona i u jeziku ili religiji, sve ostalo je vanjsko. Suština primarne funkcije mita je mentalno preustrojavanje svijesti. Činjenica da se znaćenje mita, po Raulu Žirardu, može izokrenuti, samo je posljedica stalne mogućnosti dvojakog tumaćenja slika, simbola i metafora. U mitu se mogu sagledati načini preplitanja i usaglašavanja najburnijih poremećaja individualne psihe sa snažnim pritiscima društva. Teško je doći do jasnog primjećivanja činjenica bez primjesa fantazija i mita. Proizvoljnim tumaćenjem historije mit se može razviti kao filozofski pogled cijele nacije na svijet. Historija je, dobro je uočeno, učiteljica života samo tamo gdje potiskuje mitsku svijest. Prava historija razlikuje se, napisao je 1817. Vuk Karadžić, od mitologije po tome što historija opisuje “ljude kao što su svagda a mitologija govori o ljudima koji su bili mlogo drukćiji od onijeh koji mitologiju čitaju ili pripovijedaju”. U narodima u kojima se ne razvija historijsko saznanje, historijska svijest se degenerira. Zrele kulture su u stanju kritićki preispitivati svoju prošlost, tragajući za “izvorima vlastitog identiteta” razlikovati mit od historijskog mišljenja. Historijskog naroda ipak nema bez prošlosti, niti civiliziranog naroda koji ne odvaja mit od historije. Dok mit obavezuje na dug plemenu, historija poziva na odgovornost pred svijetom.

Još od vremena Voltairea javila se tradicija da predmet historije ne treba biti samo ispitivanje kraljevskih dvorova, nego i život “obićnih ljudi, umjetnost, manufaktura, iseljavanje”, nekadašnja svakodnevnica, kolektivna ponašanja prošlih vremena. Sve je izraženiji interes za ono što se naziva „historija odozdo“, odnosno za svjedoćenjima obićnih ljudi, posebno onih čiji su stavovi i životna iskustva izostavljeni iz “velikih” historijskih spisa. Zbog “redukcije totaliteta” postoji relativnost u pred-

stavljanju historijskih fenomena. Vjera u monolitno jezgro historijskih činjenica koje postoje nezavisno od interpretacije historičara jeste teško iskorjenjiva zabluda. Samo mjesto na kome se historičar nalazi, ukazao je Edvard Kar, “u procesu određuje njegov ugao posmatranja prošlosti”. Izvori, sami po sebi, doista nisu historija. Dokumenti nisu “čista prošlost”, već svjedoci čiji odgovor zavisi od pitanja koja im se postavljaju (M. Bloch). Mogu govoriti o prošlosti i ono što sami njihovi tvorci nisu mislili da kazuju. Nužna je introspekcija i sveobuhvatna obrada utemeljenja historiografije i u Bosni i Hercegovini.

Historija je višeznačan proces. Generalizacije vode u zablude. Vrijednost historiografije se može mjeriti i onim što ona nije proučila. Naučni odgovori ne mogu se tražiti samo na jednom mjestu, u jednom arhivu, historiografiji jednog naroda, ili samo u jednoj knjizi. Ideja o duhovnoj povezanosti daje, davno je primijetio S. Trojanović, svakoj posebnoj kulturi i opći značaj. Viđenje vlastite prošlosti je nepotpuno bez sagledavanja cjeline procesa u okruženju. Znanja o Balkanu, kao i o Bosni i Hercegovini, treba rekapitulirati i redefiniirati, “rastezati” didaktički okvir prošlosti, prevazilaziti razmišljanja o prošlosti samo kroz ratove, patnje i pobjede. Legitimnu sliku prošlosti južnoslavenskog prostora čini i ono što o njoj misle i pišu Bošnjaci. Njihov, kao i svaki drugi nacionalni identitet, predstavlja kolektivnu historijsku ali i individualnu činjenicu. Narod se mijenja i oblikuje u historijskim procesima. Nacije nisu genetske, već političke i historijske kategorije. U svakom nacionalnom identitetu, pa i u bošnjačkom, ukazuju historičari (Mustafa Imamović), postoji mnoštvo nijansi i razlika koje svaki od njegovih pripadnika na svoj način osjeća i iskazuje. Zato je nužno istraživati njegove najuočljivije odrednice. Ratovi i iseljavanja su ostavili dubokog traga u historiji Bošnjaka, njihovoj snazi, mentalitetu, traumatične posljedice od kojih se teško oporavljalo. Odiseja je odavno postala metafora za usud izгона i nostalgije za rodnom grudom. Istraživanje višestoljetne bošnjačke muhadžirske drame otkriva potisnuti, skoro zaboravljeni svijet individualnih i porodičnih ljudskih sudbina, svijet borbe za opstanak, mnoga mjesta koja su, izgonom muslimana i potpunim brisanjem tragova njihovog postojanja, nasilno postajala nešto drugo u odnosu na ono što su prije bila.

Knjiga Ramize Smajić je akribično djelo, pisano bez predrasuda, razborito i slikovito, naučno utemeljeno, primamljivo ne samo za naučnu nego i širu, upućeniju čitalačku publiku. Za historijsku nauku je bitno da

se i druge oblasti Bosne i Hercegovine “pokriju” sličnim, višedimenzionalnim istraživanjima, za šta je ova autorica pripremljena. Mnogobrojna pitanja historije Bosne i Hercegovine, sa svojim „bijelim mrljama“, čekaju i na druge kompetentne istraživače i tumače – „one koji traže“, zbog reljefnog sagledavanja višeslojne prošlosti. Historijska nauka je, po definiciji, „skeptična i kritična“. Suhoparan način pisanja za najuži krug stručnjaka odavno nema perspektive. Historijska saznanja su rezultat znanja o prošlosti, odnosno proučavanja historijskih procesa u cjelini „onakvih kakvi jesu, a ne kakvi bi trebalo da budu“. Iz sveukupnih, interdisciplinarnih studija, koje analiziraju različite strane djelovanja, sa razvijanjem kritičke historiografije, preko multiperspektivnog metoda koji iziskuje demonumentalizaciju historije, predstavljanjem prošlosti sa stanovišta različitih aktera može se doći do reflektiranja njene opće slike, pružanja opcije više odgovora. Od historičara se ne očekuje samo profesionalno znanje, nego, kao što pokazuje i ova knjiga, i teorijsko-metodološka upućenost u brojne srodne naučne discipline.